





## Designing and Validation of Modara Scale Based on Islamic Teachings

Maryam Bemani Naeeni<sup>1</sup>, Somayeh Pourehsan<sup>2</sup>, Mahshid Tajrobehkar<sup>3</sup>

DOI: 10.30497/esi.2024.245972.1765  

### Abstract

The present study aimed to design a scale for Modara based on Islamic teachings and investigate the factor structure, validity, and reliability of that. The research method was qualitative-quantitative (sequential exploratory). 320 subjects who were studying in Mashhad universities in the academic year 2020-2021 were selected by the Stratified random sampling method. Research instruments included the Modara scale, The Depression, Anxiety, and Stress Scale (DASS-21), and the Resilience Scale. The content validity ratio (CVR) and content validity index (CVI) were 0.84 and 0.82 respectively. Guttman's reliability coefficient of 0.84 also indicates good reliability for this scale and Cronbach's alpha for the Modara scale was 0.76. The results of exploratory factor analysis revealed three factors for the Modara scale: Tolerant behavior, Mild Forgiveness, and Wise guidance. Confirmatory factor analysis also confirmed the fit of the three-factor structure of the model. Furthermore, there was a significant and negative correlation between all subscales and the total score of the Modara scale with all subscales and the total score of the DASS and there was also a significant and positive correlation between the total score of the Modara scale with the score of the Resilience scale. Therefore, Modara as an interpersonal skill can be considered in life skills training programs and increase the level of social health in society.

**Keywords:** modara, social health, tolerant behavior, mild forgiveness, wise guidance.

---

1. MA in Clinical Psychology, Shahid Bahonar University, Kerman, Iran (Corresponding Author). Bemani\_n@yahoo.com

2. Associate Professor of the Department of Psychology, Shahid Bahonar University, Kerman, Iran. purehsan@uk.ac.ir

3. Associate Professor of the Department of Educational Psychology, Shahid Bahonar University, Kerman, Iran. m.tajrobehkar@uk.ac.ir

## طراحی و اعتباریابی مقیاس مدارا بر اساس آموزه‌های اسلامی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۰۸

مریم بمانی نائینی<sup>۱</sup>

سمیه پورا احسان<sup>۲</sup>

مهشید تجربه کار<sup>۳</sup>

### چکیده

هدف از پژوهش حاضر ساخت مقیاس مدارا بر اساس آموزه‌های اسلامی و بررسی ساختار عاملی، روایی و پایایی آن بود. روش پژوهش کیفی- کمی (اکتشافی متوالی) بود. ۳۲۰ آزمودنی که در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹ در دانشگاه‌های مشهد، مشغول به تحصیل بودند، به روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای، انتخاب شدند. ابزار این مطالعه شامل مقیاس مدارا، مقیاس افسردگی، اضطراب و استرس (DASS-21) و مقیاس تاب‌آوری (CD-RISC) بود. ضریب نسبی روایی محتوا (CVR) و شاخص روایی محتوا (CVI)، به ترتیب، ۰/۸۴ و ۰/۸۲ بود. ضریب پایایی گاتمن با ۰/۸۴ نیز حاکی از پایایی مناسب برای این مقیاس است. آلفای کرونباخ ۰/۷۶ به دست آمد. نتایج تحلیل عاملی اکتشافی سه عامل را برای مقیاس مدارا نشان داد: برخورد بردبارانه، گذشت نرم‌خویانه و هدایت خردمندانه. تحلیل عاملی تأییدی نیز برازش ساختار سه‌عاملی مدل را مورد تأیید قرار داد. به علاوه، بین همه خرده‌مقیاس‌ها و نمره کل مدارا با همه خرده‌مقیاس‌ها و نمره کل DASS همبستگی معنادار منفی و همچنین بین نمره کل مدارا و مقیاس تاب‌آوری (CD-RISC) همبستگی معنادار مثبت وجود داشت؛ بنابراین، مدارا می‌تواند یک مهارت بین فردی در برنامه‌های آموزش مهارت‌های زندگی مدنظر قرار گیرد و سطح سلامت اجتماعی را در جامعه افزایش دهد.

**واژگان کلیدی:** مدارا، سلامت اجتماعی، برخورد بردبارانه، گذشت نرم‌خویانه، هدایت خردمندانه.

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد روان‌شناسی بالینی، دانشگاه شهید باهنر، کرمان، ایران (نویسنده مسئول).

bemani\_n@yahoo.com

purehsan@uk.ac.ir

m.tajrobehkar@uk.ac.ir

۲. دانشیار گروه روان‌شناسی، دانشگاه شهید باهنر، کرمان، ایران.

۳. دانشیار گروه روان‌شناسی تربیتی، دانشگاه شهید باهنر، کرمان، ایران.

### بیان مسئله

سلامت اجتماعی<sup>۱</sup> یکی از ابعاد سلامت انسان است. سازمان بهداشت جهانی<sup>۲</sup> مقوله سلامت اجتماعی را با عنوان یکی از مؤلفه‌های سلامت انسان در کنار مقوله‌های سلامت جسمی، سلامت روان<sup>۳</sup> و سلامت معنوی<sup>۴</sup> در دستور کار خود قرار داده است (پسندیده، ۱۴۰۰). سلامت اجتماعی توانایی انجام مؤثر و کارآمد مهارت‌ها و نقش‌های اجتماعی فرد در جامعه است (میری، ذوالقدر و قاسمی، ۱۴۰۰) و به چگونگی برقراری ارتباط با دیگران اشاره دارد (خوش‌رو، خلیلی رحمانی و ترکمان، ۱۴۰۲). لارسن<sup>۵</sup> (1996) سلامت اجتماعی را ارزیابی فرد از کیفیت روابط وی با دیگران، اعم از خانواده و سایر گروه‌های اجتماعی، تعریف می‌کند (به نقل از شریعتی سرچشمه و رحیم‌پورازغدی، ۱۴۰۱). فردی که از سلامت اجتماعی برخوردار است، جامعه را به صورت بالقوه برای رشد و شکوفایی در نظر می‌گیرد (میری و دیگران، ۱۴۰۰). افراد با سطح عملکرد مطلوب در سلامت اجتماعی، نگران سلامت اجتماعی دیگران نیز هستند (نامدار و حقیقی، ۱۴۰۱).

کیز<sup>۶</sup> یکی دیگر از صاحب‌نظران حوزه سلامت اجتماعی، معتقد است عملکرد شایسته در زندگی، فراتر از سلامت جسمی و روانی است و تکالیف و چالش‌های اجتماعی را نیز در بر می‌گیرد. از سوی دیگر، سلامت اجتماعی در سه سطح فردی، بین فردی و جامعه مطرح می‌شود. سلامت اجتماعی در سطح فردی، شامل نحوه برخورد فرد با سایر افراد جامعه، واکنش آن‌ها در برابر او و چگونگی تعامل‌های فرد با نهادهای اجتماعی و اخلاق جمعی است (به نقل از شریعتی سرچشمه و رحیم‌پورازغدی، ۱۴۰۱). آنچه در روابط افراد جامعه اهمیت دارد، دور بودن تعامل‌ها از چالش، تعارض و آسیب است؛ در واقع، سلامت جامعه در گرو سلامت حاکم بر روابط اجتماعی است (انصاری، ۱۳۹۵). در دنیای امروز که عصر

---

1. Social Health.  
2. World Health Organization.  
3. Mental Health.  
4. Spiritual Health.  
5. Larsen.  
6. Keyes.

ارتباطات نامیده می‌شود، شناسایی مؤلفه‌های سلامت و عوامل تأثیرگذار بر آن حائز اهمیت است.

نتایج پژوهش‌ها نشان می‌دهد، مهارت‌های ارتباطی بالاتر با سلامت اجتماعی ارتباط معنادار دارد. مهارت‌های ارتباطی رفتارهایی هستند که به صورت‌های مختلف بر سلامت اجتماعی افراد و عملکرد مفید آنان در جامعه تأثیرگذارند (مدیری، سفیری و منصوریان، ۱۳۹۷). یکی از مهارت‌های ارتباطی که در آیات قرآن و روایات اسلامی به آن پرداخته شده است، مدارا است. مدارا شیوه‌پسندیده‌سازی (سازش و التیام) با دیگران است. این واژه از «دَرّی» یا «دَرّاً» مشتق شده است. «دَرّی» به معنای «حیله کردن» و «چاره‌اندیشی» برای به دست آوردن چیزی است. «دَرّاً» نیز در لغت، به معنای «دفع کردن»، «دور کردن» و «پرهیز کردن» از فردی است که آسیبی از او متوجه ماست (ابن فارس بن زکریا، ۲۰۰۸، ج ۱، ص. ۴۰۵؛ ابن منظور، ۱۹۸۵، ج ۱، ص. ۷۱؛ صاحب‌بن عباد، ۲۰۱۰، ج ۳، ص. ۲۳۷).

در تعامل میان انسان‌ها، هر دو واژه کاربرد دارد و مؤلفه اصلی هر دو واژه مهربانی و نرم‌خویی است. دَرّی به این معنا است که انسان با تحمل طرف مقابل و برخورد ملایم، او را در کمند محبت خویش گرفتار می‌سازد و پس از این است که می‌تواند اقدام به اصلاح اندیشه و رفتار نادرست او کند. دَرّاً نیز زمانی به کار برده می‌شود که ممکن است از سوی فردی دیگر آسیبی به ما برسد، اما به سبب ملاحظت و نرم‌خویی ما، چنین کاری نمی‌کند و به‌این ترتیب، آسیب از ما دور می‌شود؛ هرچند که ما تغییری در اندیشه او ایجاد نکرده‌ایم (ابن‌منظور، ۱۹۸۵، ج ۱۴، ص. ۲۵۴).

مدارا سبب نرم شدن فرد شده و زمینه را برای تغییر شناختی و رفتاری در او فراهم می‌کند (ابن‌منظور، ۱۹۸۵، ج ۱۴، ص. ۲۵۵). برخورد ملایم توأم با ملاحظت و مهربانی و عدم مقابله‌به‌مثل با فردی که اندیشه یا رفتار نادرستی دارد و یا با خشونت و برخوردهای دور از ادب رفتار می‌کند، معمولاً مانع تکرار چنین رفتاری می‌شود؛ بنابراین مدارا به رفتاری گفته می‌شود که شخص به‌خاطر پیامدهای آن، با دیگران، با اغماض و گذشت برخورد می‌کند.

## طراحی و اعتباریابی مقیاس مدارا.../ مریم بمانی نائینی و دیگران ۹

مدارا با مردم به معنای به‌نرمی رفتار کردن و معاشرت نیکو با آن‌ها است تا به این وسیله، دل‌های آنان را به خود نزدیک کنی تا از تو نگریزند. مدارا تحمل سازنده است و ملاحظت و برخورد نرم لازمه آن است (محمدی ری‌شهری، ۱۳۷۸). همان‌طور که از معنای این واژه پیداست، مدارا باهدف ایجاد تغییر مثبت و یا حداقل، دفع ضرر انجام می‌شود؛ از این‌رو، رفتاری هدفمند است و مداراگر فعال و همیشه در جستجوی راهکار است. در فارسی مدارا ملایمت، نرمی، مهربانی کردن، تحمل و بردباری معنا شده است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۳، ص. ۲۰۵۲۱).

وقتی به لطف گوی و مدارا و مردمی باشد که در کمند قبول آوری دلی  
(سعدی شیرازی، ۱۳۹۳)

خداوند در قرآن کریم خطاب به پیامبر خاتم صلی‌الله‌علیه‌و‌آله‌وسلم می‌فرماید: «به سبب مهربانی و مهرورزی که خداوند در وجودت قرار داده است، با مردم به‌نرمی رفتار می‌کنی و اگر غیر از این بود، مردم از گرد تو می‌گریختند (آل‌عمران، ۱۵۹). با عنایت به رسالت کتب آسمانی، این آیه نمی‌تواند صرفاً توصیفی از رفتار پیامبر صلی‌الله‌علیه‌و‌آله‌وسلم باشد، بلکه بیان اصل و قاعده‌ی مراوده و ارتباطات اجتماعی پسندیده است (انصاری، ۱۳۹۹).

وقتی حضرت موسی<sup>(ع)</sup> از طرف خداوند برای نجات قوم بنی‌اسرائیل انتخاب شد، خداوند به او فرمود: «با فرعون به‌نرمی سخن بگوی.» (طه، ۴۴) فرعون شخصی بوده که ادعای خدایی داشته است (نازعات، ۲۴) و چنین فردی مسلماً در برابر فرستاده‌ی خدا پذیرش ندارد؛ بنابراین، خداوند به حضرت موسی<sup>(ع)</sup> می‌فرماید: «ابتدا که می‌خواهی با فرعون سخن بگویی، چاره‌ای نداری غیر از اینکه سازش‌هایی داشته باشی؛ در سخن گفتن نرمش نشان دهی و با ادبیاتی صحبت کنی تا فرعون به سخن تو توجه کند.» در سوره‌ی فصلت نیز خداوند چنین می‌فرماید: «بدی را با نیکی دفع کن که اگر چنین کنی، دشمن تو به دوست فداکار برای تو تبدیل می‌شود.» (فصلت، ۳۴) آنچه از آیات قرآن و روایات مربوط به مدارا و معنای آن در فرهنگ

فارسی به ذهن متبادر می‌شود، نرمی و ملایمت است که با محبت و حفظ کرامت انسانی (و نه از روی نیاز و ضرورت) انجام می‌گیرد و مداراکننده آگاهانه و صبورانه با دیگری، علی‌رغم تفاوت در رأی و نظر، تعامل می‌کند (طباطبایی، ۱۳۹۵).

در متون روان‌شناسی، سازه‌ای به نام تolerانس<sup>۱</sup> وجود دارد که گاهی معادل مدارا در نظر گرفته می‌شود. از نظر فلسفی تolerانس از واژه لاتین Tolerable، به معنای تحمل‌پذیر، گرفته شده است. متداول‌ترین معنا برای تolerانس تحمل بدون دخالت است؛ تحمل فردی که دوست نداری، تهدیدآمیز است یا احساسات منفی را برمی‌انگیزد (Wittenberg, 2019).

در بیانیه سازمان یونسکو<sup>۲</sup> که به مناسبت روز جهانی تolerانس (۱۶ نوامبر) منتشر شده، چنین آمده است: «تولرانس، یعنی یک فرد آزاد است عقاید خود را داشته باشد و بپذیرد که دیگران نیز عقاید خود را دارند. همچنین دیدگاه‌های یک فرد نباید به دیگران تحمیل شود». تولرانس، پذیرش دیگران با هدف صلح و دوستی (Simon et al, 2019)، بی‌تفاوتی به اختلاف افراد متفاوت با ما (Walzer, 1997) و تحمل تنش (Skaiski & Aanstoos, 2023) تعریف شده است. در ایران جلائیان بخشنده، قاسمی و ایمان (۱۳۹۷) اقدام به ساخت مقیاس مدارای اجتماعی کرده‌اند، اما منظور آن‌ها از مدارا همان مفهومی است که برای تولرانس بیان شد.

تاب‌آوری سازه دیگری است که در روان‌شناسی مثبت، مطرح می‌شود و ممکن است نزدیک با مدارا در نظر گرفته شود (غفوری، زندی‌پور و حسینیان، ۱۳۹۸). تاب‌آوری را توانایی مقابله مؤثر با استرس و مشکلات (Hendriks et al, 2019)، ظرفیتی پویا برای حفظ یا بازیابی سلامت روان در پی رویارویی با استرس یا حادثه آسیب‌زا (عبدی، بنی‌جمالی، احدی و کوشکی، ۱۳۹۸) و حفظ تعادل روان‌شناختی در برابر تجارب ناخوشایند (بنیسی، ۱۳۹۸) تعریف کرده‌اند. مطالعات تاب‌آوری ریشه در پژوهش‌های استرس، ناملایمات و بحران دارد (Masten, 2018).

---

1. Tolerance.  
2. Unesco.

## طراحی و اعتباریابی مقیاس مدارا.../ مریم بمانی نائینی و دیگران ۱۱

مؤسسه بین‌المللی سلامت روان<sup>۱</sup> اعلام کرده است، کارآمدترین مداخله، پیشگیری در سطح اولیه باهدف ارتقای بهداشت و سلامت روان است. یکی از راهبردهای مناسب ارتقای سلامت روان در افراد، ارتقای تاب‌آوری است. افراد با توانایی تاب‌آوری هنگام مواجهه با فشارهای زندگی و عوامل خطرآفرین، می‌توانند عملکرد خود را بهبود بخشیده و بر مشکلات غلبه کنند (غفوری و دیگران، ۱۳۹۸).

کاوش در ادبیات تلرانس و تاب‌آوری، به‌ندرت، این مفاهیم را به روابط بین‌فردی مرتبط می‌داند. درحالی‌که همان‌گونه که در معنای واژه مدارا گفته شد، این مفهوم در روابط بین‌فردی معنا پیدا می‌کند. اهمیت مدارا به‌اندازه‌ای است که در منابع حدیثی مسلمانان، بخش جداگانه‌ای به آن اختصاص داده شده است. مثلاً محمدی ری‌شهری (۱۳۷۸) در «میزان‌الحکمه» ۲۵ روایت درباره مدارا کردن با مردم و آثار آن را بیان می‌کند. نکته قابل تأمل و توجه در این دسته از آیات و روایات، این است که مدارا نحوه سازش با همه مردم، فارغ از نوع مذهب، فرهنگ، رنگ پوست و سایر تفاوت‌ها، است. پیامبران الهی با مردم به مدارا رفتار می‌کردند و دل‌ها را به سوی خویش جذب می‌کردند. انبیای الهی بر دل‌ها حکومت می‌کردند نه بر جان‌ها و این معنای حقیقی مدارا است.

همان‌طور که می‌دانیم یکی از رسالت‌های روان‌شناسی توجه به توانایی‌های انسان و بهتر کردن زندگی برای اوست. از سوی دیگر بررسی آیات قرآن و سیره کلامی و عملی پیشوایان دین نشان می‌دهد، بیشتر مفاهیم و سازه‌های دین، از جمله مدارا در بستر اجتماعی، تعریف و محقق می‌شوند و این تأییدی بر اهمیت بُعد اجتماعی سلامت است. از طرفی، وجود اختلافات و ناسازگاری‌ها در جوامع کوچک، مانند خانواده و سازمان‌ها، شکاف نسل‌ها، به‌ویژه در روابط والدین و فرزندان و آمارهای طلاق، از جمله مواردی هستند که بررسی پیرامون چستی مدارا باعنوان یک مهارت ارتباطی مؤثر در سلامت اجتماعی و ساخت مقیاسی برای آن را ضروری می‌نمایند. در بررسی‌ها پیرامون ادبیات پژوهش، نویسندگان

---

1. National Institute of Mental Health.

مقیاسی مبتنی بر منابع دینی و فرهنگ ایرانی برای سنجش مدارا نیافتند. خجسته‌مهر، داتلی‌بگی و عباس‌پور (۱۳۹۹) نیز مقیاسی را برای سنجش مدارا ساخته‌اند که فقط در روابط زوجین کاربرد دارد؛ بنابراین، هدف از این مطالعه واکاوی دقیق معنای مدارا، نقش آن در سلامت اجتماعی و همچنین ساخت و اعتباریابی ابزاری با رویکرد اسلامی برای سنجش آن بود.

### روش پژوهش

روش پژوهش کیفی- کمی (اکتشافی متوالی) بود. در روش کیفی با بهره‌گیری از آیات قرآن و روایات، مضامین مربوط به مدارا استخراج و بر اساس آن، گویه‌های موردنظر ساخته شد. و در بخش کمی، با استفاده از روش‌های آمار استنباطی، روایی و پایایی مقیاس مورد بررسی قرار گرفت. جامعه آماری این پژوهش شامل دانشجویان شهر مشهد در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹ بودند. برای اجرای آزمایشی، تعداد ۴۰ نفر از دانشجویان (۲۰ دانشجوی دختر و ۲۰ دانشجوی پسر) و برای مرحله نهایی ۳۲۰ نفر (۱۷۸ دانشجوی دختر و ۱۴۲ دانشجوی پسر) به صورت نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای، انتخاب شدند.

### ۱. فرایند اجرا

در بخش کیفی برای ساخت مقیاس مدارا، اولین مرحله تعیین مقوله‌های موضوع مورد سنجش بود. ابتدا با استناد به کتاب‌های لغت «لسان‌العرب»، «معجم مقاییس اللغه»، «مفردات الفاظ قرآن»، «لغت‌نامه دهخدا» و سایر کتب لغت معتبر معنای واژه مدارا شناسایی شد و بر همین اساس، محتواهای مرتبط با مدارا، با مطالعه دقیق کل آیات قرآن و «میزان‌الحکمه»، روایات باب مدارا و حلم، با روش تحلیل مضمون، جمع‌آوری شد. در گام بعدی، از ۸ نفر از اساتید روان‌شناسی و الهیات خواسته شد که در مورد محتواهای مرتبط با مدارا، نظر خود را اعلام نمایند. پس از این مرحله، ۴۶ گویه مرتبط با محتواهای تأییدشده، به روش بارش فکری ساخته شد و جهت بررسی روایی محتوایی در اختیار ۵ نفر از کارشناسان حوزه‌های دین و روان‌شناسی قرار گرفت. باتکیه بر نظر متخصصان، گویه‌های نامرتبط اصلاح یا حذف



### طراحی و اعتباریابی مقیاس مدارا.../ مریم بمانی نائینی و دیگران ۱۳

گردید و مقیاس به ۱۶ گویه کاهش یافت. سپس ضریب نسبی روایی محتوا<sup>۱</sup> و شاخص روایی محتوا<sup>۲</sup> (که نوعی ضریب توافق محسوب می‌شوند) محاسبه گردید که نتایج آن در بخش یافته‌ها ارائه شده است.

در مرحله دوم (مرحله آزمایشی)، مقیاس ساخته‌شده که شامل ۱۶ گویه بود، برای ۴۰ نفر از دانشجویان که شامل ۲۰ دانشجوی دختر و ۲۰ دانشجوی پسر بودند، اجرا شد. در بررسی اولیه، پایایی پرسش‌نامه آلفای کرونباخ ۰/۷۶ به دست آمد که نشان از همبستگی درونی مطلوب مقیاس دارد.

در مرحله سوم (مرحله نهایی)، گویه‌ها با نظر متخصصان حوزه دین و روان‌شناسی، دوباره بررسی و اصلاح شد و برای بررسی نهایی بر روی نمونه‌ای با حجم ۳۲۰ نفر اجرا گردید که از این تعداد یک پرسش‌نامه، به دلیل ناقص بودن، کنار گذاشته شد و در مجموع، حجم نمونه نهایی ۳۱۹ نفر (۱۷۷ زن و ۱۴۲ مرد) شد. نتایج بررسی‌ها در این مرحله، به تفصیل در بخش یافته‌ها، ارائه شد.

### ۲. ابزار

#### ۲-۱. پرسش‌نامه DASS-21

مقیاس افسردگی، اضطراب و فشار روانی<sup>۳</sup> (DASS) را لوی باند<sup>۴</sup> و لوی باند در سال ۱۹۹۵ ساختند و دارای دو فرم بلند و کوتاه است. فرم کوتاه آن (DASS-21) که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفت، ۲۱ گویه دارد که از طریق آن سه سازه افسردگی، اضطراب و فشار روانی مورد ارزیابی قرار می‌گیرند. هر سازه شامل ۷ گویه است که پاسخ‌دهی به آن در طیف لیکرت چهار درجه‌ای، صورت می‌گیرد (Coker, Coker & Sanni, 2018).

صاحبی و همکاران (۱۳۸۴) فرم کوتاه این مقیاس را برای جمعیت ایرانی، اعتباریابی و آلفای کرونباخ را برای مقیاس افسردگی ۰/۷۷، مقیاس اضطراب ۰/۷۹ و مقیاس فشار روانی

- 
1. Content Validity Ratio.
  2. Content Validity Index.
  3. Depression Anxiety Stress Scale.
  4. Lovibond.

۰/۷۸ گزارش کردند. آلفای کرونباخ در این پژوهش، برای سه خرده‌مقیاس افسردگی، اضطراب و فشار روانی، به ترتیب، ۰/۸۵، ۰/۷۵، ۰/۸۷ به دست آمد.

## ۲-۲. مقیاس تاب‌آوری

مقیاس تاب‌آوری<sup>۱</sup> (CD-RISC) که کانر و دیویدسون در سال ۲۰۰۳ در ایالات متحده آمریکا ساختند، ۲۵ گویه در مقیاس پنج‌درجه‌ای لیکرت، دارد. محمدی (۱۳۸۴) در ایران، این پرسش‌نامه را هنجاریابی و آلفای کرونباخ ۰/۸۹ را برای آن گزارش کرد (به نقل از آهنگرزاده رضایی و رسولی، ۱۳۹۴). در پژوهش حاضر پایایی مقیاس تاب‌آوری با محاسبه آلفای کرونباخ ۰/۸۳ و روایی از طریق تحلیل عاملی ۰/۸۰ به دست آمد.

## ۳-۲. مقیاس مدارا

بمانی، پوراحسان و تجربه‌کار در سال ۱۳۹۹ مقیاس مدارا را طراحی کردند. این مقیاس ۱۴ گویه دارد که میزان رفتارهای مداراگرانه افراد را در یک طیف لیکرت پنج‌درجه‌ای، می‌سنجد: ۰- هیچ‌وقت، ۱- به ندرت، ۲- گاهی، ۳- بیشتر اوقات، ۴- همیشه. این ابزار دارای سه خرده‌مقیاس برخورد بردبارانه (هفت گویه)، گذشت نرم‌خویانه (سه گویه) و هدایت خردمندانه (چهار گویه) است. گویه‌های خرده‌مقیاس دوم، یعنی گذشت نرم‌خویانه (۲، ۵ و ۱۰) نمره‌گذاری معکوس دارند. در بررسی اولیه برای پایایی این مقیاس، آلفای کرونباخ ۰/۷۶ به دست آمد. در بررسی نهایی همسانی درونی، آلفای کرونباخ برای خرده‌مقیاس‌های اول تا سوم، به ترتیب، ۰/۷۸، ۰/۶۱ و ۰/۶۵ به دست آمد؛ همچنین ضریب پایایی گاتمن با ۰/۸۴ حاصل از دونیمه‌کردن مقیاس، نشان از مناسب بودن این مقیاس برای استفاده در کارهای پژوهشی است. همبستگی معنادار بین زیرمقیاس‌های این ابزار و زیرمقیاس‌های پرسش‌نامه DASS-21 و پرسش‌نامه تاب‌آوری نشان از روایی سازه افتراقی و همگرایی این مقیاس است که در قسمت یافته‌ها به طور کامل، توضیح داده شده‌اند.

---

1. Conner-Davidson Resilience Scale.

### یافته‌های پژوهش

در این پژوهش با استناد به آموزه‌های اسلامی در پی ساختن پرسش‌نامه‌ای برای سنجش مدارا بوده‌ایم. بر اساس معنای این واژه از کتاب‌های معتبر لغت و سپس بررسی دقیق آیات قرآن و روایات اهل بیت علیهم السلام، ۲۳ مضمون اولیه مرتبط با مدارا شناسایی شد. به جهت اختصار، فقط برخی از این آیات قرآن در جدول زیر آمده است:

جدول ۱. گزیده آیات قرآن با مضمون مدارا

ردیف	آیه	نام سوره	شماره آیه	مضمون
۱	لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ	بقره	۲۵۶	برخورد بردبارانه هدایت خردمندانه
۲	فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَأَنْقَضُوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ	آل عمران	۱۵۹	برخورد بردبارانه گذشت نرم‌خویانه هدایت خردمندانه
۳	لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ	نساء	۱۴۸	برخورد بردبارانه
۴	فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ	مائده	۱۳	گذشت نرم‌خویانه
۵	خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ	اعراف	۱۹۹	گذشت نرم‌خویانه هدایت خردمندانه
۶	ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ	نحل	۱۲۵	برخورد بردبارانه هدایت خردمندانه
۷	ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ	فصلت	۳۴	هدایت خردمندانه
۸	فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ	ق	۳۹	برخورد بردبارانه
۹	لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ	غاشیه	۲۲	هدایت خردمندانه

همچنین گزیده‌ای از روایات در باب حلم و مدارا که مضامین اولیه مدارا از آن‌ها استخراج

شده است در جدول زیر، ارائه می‌گردد:

جدول ۲. گزیده روایات با مضمون مدارا

ردیف	روایت	شماره روایت	مضمون
۱	الْحِلْمُ حِجَابٌ مِنَ الْإِفَاتِ بردباری مانعی در برابر آفت‌ها است.	۴۳۰۰	برخورد بردبارانه
۲	الرُّفْقُ نِظَامُ أُمَرَاءِ الْمُؤْمِنِينَ بردباری مایه سامان یافتن کار مومنین است.	۴۳۰۶	برخورد بردبارانه هدایت خردمندانه
۳	وَجَدْتُ الْحِلْمَ وَالْإِحْتِمَالَ أَنْصَرَلِي مِنْ شَجْعَانِ الرَّجَالِ بردباری و تحمل را بیش از مردان شجاع یاور خود یافتم.	۴۳۱۴	برخورد بردبارانه هدایت خردمندانه
۴	السُّلْمُ ثَمَرَةُ الْحِلْمِ صلح و آشتی میوه بردباری است	۴۳۳۵	برخورد بردبارانه
۵	لَا يَعْرِفُ الْحَلِيمُ إِلَّا عِنْدَ الْغَضَبِ بردبار جز به هنگام خشم شناخته نشود.	۴۳۶۵	برخورد بردبارانه
۶	أَفْضَلُ الْحِلْمِ كَظْمِ الْغَيْظِ وَمِلْكُ النَّفْسِ مَعَ الْقَدْرَةِ برترین بردباری کنترل خشم و خویشتنداری به هنگام توانایی (برای گرفتن انتقام) است.	۴۳۷۵	برخورد بردبارانه گذشت نرم‌خویانه
۷	جَاءَ جَبْرِئِيلُ إِلَيَّ النَّبِيِّ ص فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ رَبُّكَ يُقْرِنُكَ السَّلَامَ وَيَقُولُ لَكَ: دَارَ خَلْقِي جبرئیل نزد رسول خدا ص آمد و گفت: ای محمد! پروردگارت تو را سلام می‌رساند و می‌فرماید: با بندگانت مدارا کن.	۵۴۹۳	هدایت خردمندانه
۸	فِي قَوْلِهِ تَعَالَى «وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا» أَيُّ لِلنَّاسِ كُلِّهِمْ مُؤْمِنِهِمْ وَمُخَالِفِيهِمْ	۵۴۹۵	برخورد بردبارانه
۹	أَعْقَلُ النَّاسِ أَشَدُّهُمْ مَدَارَاةً لِلنَّاسِ خردمندترین مردم با مداراترین آن‌ها با مردم است	۷۳۶۳	هدایت خردمندانه
۱۰	إِنَّا أُمِرْنَا مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ بِمَدَارَاةِ النَّاسِ كَمَا أَمَرْنَا بِإِقَامَةِ الْفَرَائِضِ ما جماعت انبیا به مدارا کردن با مردم فرمان داده شده‌ایم همچنان که به انجام واجبات امر شده‌ایم.	۷۳۶۴	هدایت خردمندانه
۱۱	الرُّفْقُ مِفْتَاحُ النَّجَاحِ نرمی کلید کامیابی است.	۷۳۶۵	برخورد بردبارانه

طراحی و اعتباریابی مقیاس مدارا.../ مریم بهمانی نائینی و دیگران ۱۷

ردیف	روایت	شماره روایت	مضمون
۱۲	إِنَّ اللَّهَ زَفِيقٌ يُحِبُّ الرُّفُقَ خداوند نرم‌خو است و نرم‌خویی را دوست دارد.	۷۳۷۷	برخورد بردبارانه
۱۳	مِنْ أَحْجَمَ عَنِ الرَّأْيِ وَ عَيْتَ بِهِ الْحَيْلَ ، كَانَ الرُّفُقُ مِفْتَاحَهُ هرکه فکرش به جایی نرسد و در چاره‌جویی درماند، نرمی کلید او باشد.	۷۳۹۱	برخورد بردبارانه گذشت نرم‌خویانه هدایت خردمندانه

در مرحله تحلیل عاملی اکتشافی، در نهایت، مضامین اولیه در سه عامل دسته‌بندی شدند که زیرمقیاس‌های مدارا را تشکیل می‌دهند.

جدول ۳. محتواهای مرتبط با مدارا استخراج شده از قرآن و روایات و زیرمقیاس‌های آن

مضمون اصلی	زیرمقیاس‌ها	مضامین اولیه
		۱. پرهیز از بحث با مردم لجوج
		۲. خودداری از مقابله به مثل
		۳. به نرمی و مهربانی رفتار کردن
		۴. به نیکویی سخن گفتن
		۵. دفع رفتار جاهلانۀ نادان با حلم و بردباری
	۱. برخورد بردبارانه	۶. نرم‌خویی و ملایمت به هنگام قدرت
مدارا		۷. خودداری از خشم و آشفتنگی
		۸. ترک تندخویی
		۹. رفتار مهرورزانه در برابر مخالفان
		۱۰. بردباری در برابر خشم دیگران
		۱۱. گشاده‌رویی
		۱۲. پرهیز از توهین به مخالفان

مضمون اصلی	زیرمقیاس‌ها	مضامین اولیه
مدارا	۲. گذشت نرم‌خویانه	۱. گذشت از خطای دیگران
		۲. عجله نکردن در عقوبت گنهکاران
		۳. پذیرفتن عذرخواهی دیگران
		۴. پرهیز از انتقام‌جویی
		۵. گذشت جایگزین کینه‌ورزی
مدارا	۳. هدایت خردمندانه	۱. اندیشه هدایت دیگران را در سر داشتن
		۲. دعا در حق دیگران
		۳. عدم تحمیل عقیده خود به دیگران
		۴. دفع بدی با نیکی
		۵. خردورزی در معاشرت با دیگران
		۶. چشم‌پوشی از خطای دیگران با هدف اصلاح آنان

در بخش کیفی، ضریب نسبی روایی محتوا و شاخص روایی محتوا (که نوعی ضریب توافق محسوب می‌شوند) محاسبه گردید و به ترتیب، مقادیر  $0/84$  و  $0/82$  به دست آمد که نشان‌دهنده روایی محتوایی مقیاس است. در مرحله مقدماتی آزمون، بررسی ویژگی‌های پرسش و همبستگی هر پرسش با نمره کل آزمون نشان داد که همه پرسش‌ها همبستگی مناسب با نمره کل آزمون را دارند. از آنجاکه همبستگی دورشته‌ای نقطه‌ای هر گویه با نمره کل آزمون، شاخصی از ضریب تشخیص آن گویه است، بنابراین تمامی گویه‌ها (غیر از گویه ۴ که مقدار آن بسیار کم بود) ضریب تشخیصی مناسبی داشتند. در بررسی پایایی اولیه، از طریق روش آلفای کرونباخ، مقدار  $0/76$  به دست آمد که نشان‌دهنده همسانی درونی پرسش‌های آزمون است. به منظور محاسبه پایایی زمانی آزمون از روش دو نیمه کردن استفاده شد که نتایج نشان

طراحی و اعتباریابی مقیاس مدارا.../ مریم بهمانی نائینی و دیگران ۱۹

داد، ضریب پایایی گاتمن حاصل از دو نیمه کردن، ۰/۸۴ است. در مجموع، می‌توان نتیجه گرفت که این مقدار از پایایی برای ساخت مقیاس و استفاده از آن در کارهای پژوهشی، مناسب است. یافته‌های حاصل از داده‌های نهایی پژوهش به شرح زیر است:

جهت بررسی روایی سازه و اگر از آزمون ضریب همبستگی و پرسش‌نامه داس استفاده شد که شامل سه خرده‌مقیاس اضطراب، استرس و افسردگی است و نتایج آن به شرح جدول زیر است:

جدول ۴. بررسی رابطه بین مدارا با پرسش‌نامه داس و خرده‌مقیاس‌های آن

متغیر	اضطراب		افسردگی		فشار روانی		نمره کل پرسش‌نامه داس	
	P	r	p	r	p	r	p	r
مدارا	۰/۳۳	-۰/۲۷*	۰/۰۰۱	-۰/۲۱**	۰/۰۰۱	-۰/۲۴**	۰/۰۰۱	-۰/۲۴**
	P<۰/۰۵*		P<۰/۰۱**		n=۳۱۹			

همان‌طور که در جدول شماره ۴ مشاهده می‌شود، پرسش‌نامه مدارا با نمره مقیاس کلی داس رابطه منفی ۰/۲۴ و با سه خرده‌مقیاس آن که شامل افسردگی، اضطراب و استرس است، به ترتیب، همبستگی‌های منفی معنادار ۰/۲۷، ۰/۱۲ و ۰/۲۱ دارد که در سطح  $p<۰/۰۰۱$  است و نشان‌دهنده روایی سازه و اگر ای این مقیاس با پرسش‌نامه داس است.

همچنین به منظور بررسی روایی سازه همگرا، ضریب همبستگی مقیاس مدارا با پرسش‌نامه تاب‌آوری محاسبه شد که نتایج حاصل در جدول زیر آمده است:

جدول ۵. بررسی رابطه بین مدارا و تاب‌آوری در گروه نمونه

متغیر	تاب‌آوری
مدارا	r = ۰/۴۳ P = ۰/۰۰۱
	n = ۳۱۹ p < ۰/۰۱

همان طور که از جدول شماره ۵ برمی آید، بین مدارا و تاب آوری همبستگی ۰/۴۳ با  $p < ۰/۰۰۱$  وجود دارد که می توان نتیجه گرفت، این مقیاس از روایی سازه همگرایی مناسبی برخوردار است.

### تحلیل عاملی اکتشافی

قبل از اجرای تحلیل عاملی اکتشافی<sup>۱</sup>، آزمون KMO<sup>۲</sup> جهت اطمینان از کفایت نمونه گیری و آزمون کرویت بارتلت<sup>۳</sup> به منظور بررسی صفر نبودن ماتریس همبستگی انجام شد. مقدار KMO محاسبه شده ۰/۷۶ به دست آمد که بالاتر از مقدار ۰/۶ است و این مقدار کفایت حجم نمونه گیری را نشان می دهد. همچنین شاخص بارتلت از نظر آماری معنی دار بود که نشان دهنده همبستگی کافی میان گویه ها جهت انجام تحلیل عاملی اکتشافی است ( $p < ۰/۰۰۱$ ).  
( $X^2 = ۱۱۱۶/۲۴$ ،  $df = ۱۲۰$ ،  $p$ ).

سپس به منظور بررسی روایی سازه پرسش نامه، از روش تحلیل مؤلفه های اصلی با چرخش واریماکس<sup>۴</sup> استفاده شد. در این تحلیل، با در نظر گرفتن ارزش ویژه یک، به عنوان نقطه برش برای هر عامل و ملاک آزمون اسکری<sup>۵</sup>، ۱۶ پرسش در چهار عامل قرار گرفت که ارزش ویژه آنها به ترتیب، عبارت بودند از ۳/۷۷، ۱/۹۳، ۱/۶۲ و ۱/۰۳ که در مجموع، ۰/۵۲/۲۱ از واریانس های مشاهده شده را تبیین می کند.

### جدول ۶. تحلیل مؤلفه ها با چرخش واریماکس و وزن های عاملی مربوط به هر مؤلفه

عامل ها	گویه ها	بارهای عاملی	واریانس عامل مشترک
عامل اول	۶. جمله «دفع بدی با نیکی» را قبول دارم.	۰/۶۰	۰/۴۰

1. Exploratory Factor Analysis.
2. Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling adequacy.
3. Bartlett's Sphericity Test.
4. Varimax's rotation.
5. Scree Test.



طراحی و اعتباریابی مقیاس مدارا.../ مریم بهمانی نائینی و دیگران ۲۱

عاملها	گویهها	بارهای عاملی	واریانس عامل مشترک
	۹. برخوردارهای همراه با ملایمت و خوش خلقی در اصلاح دیگران مؤثرترند.	۰/۷۱	۰/۵۳
	۱۰. اگر در موقعیتی احساس کنم سکوتم باعث بهتر شدن حال طرف مقابل می شود، حتماً سکوت می کنم.	۰/۵۴	۰/۴۵
	۱۳. همیشه فرصت برای اصلاح دیگران وجود دارد؛ هرچند گذشته آنها سرشار از خطا (بدی) باشد.	۰/۵۶	۰/۳۹
	۱۴. با مردم نیکی کن، آنچنان که دوست داری با تو نیکی کنند.	۰/۶۲	۰/۴۱
	۱۵. اگر بدی دیگران را با خوبی پاسخ دهم، نقش فعالی در اصلاح رفتار آنها داشته ام.	۰/۷۴	۰/۶۸
	۱۶. تحمل و بردباری گرچه سخت است، ولی اثرگذارتر است.	۰/۷۳	۰/۵۸
عامل دوم	۳. پذیرفتن عذرخواهی دیگران، به خاطر اشتباه های آنها، برایم دشوار است.	۰/۸۱	۰/۷۲
	۷. رفتار اشتباه دیگران را نمی توانم، به راحتی، فراموش کنم.	۰/۶۰	۰/۴۶
	۱۲. گذشت از خطای دیگران برایم راحت نیست.	۰/۷۴	۰/۷۰
	۲. برای تغییر رفتار نادرست دیگران تلاش می کنم.	۰/۸۰	۰/۶۵
	۴. بعد از سرزنش دیگران به خاطر اشتباه شان، احساس می کنم می توانستم برخورد بهتری داشته باشم.	۰/۳۸	۰/۲۶
عامل سوم	۵. برایم مهم است، طوری رفتار کنم که سبب اصلاح رفتار نادرست دیگران باشم.	۰/۷۶	۰/۶۱
	۸. همواره به دنبال نفع رساندن به دیگران هستم؛ گرچه آنها جاهل و لجوج باشند.	۰/۴۴	۰/۳۳
	۱۱. از هر فرصت مناسبی برای هدایت دیگران استفاده می کنم.	۰/۷۱	۰/۵۷

عاملها	گویهها	بارهای عاملی	واریانس عامل مشترک
عامل چهارم	۱. زندگی در کنار کسانی که مخالف من فکر یا رفتار می‌کنند، برایم آسان است.	۰/۷۵	۰/۶۰

همان‌طور که جدول ۶ نشان می‌دهد، گویه‌ها در چهار عامل قرار گرفته‌اند. از آنجاکه عامل چهارم یک پرسش دارد، با نظر متخصصان و کارشناسان مربوطه، به صورت جمله معکوس در عامل دوم قرار گرفت. بر اساس بررسی محتوا، گویه‌ها در سه عامل و باتوجه به پیشینه مربوط به تعریف مدارا در آیات و احادیث، سه عامل اول، دوم و سوم، به ترتیب، با عناوین برخورد بردبارانه، گذشت نرم‌خویانه و هدایت خردمندانه نام‌گذاری شدند. که در نهایت، این جدول‌ها بر اساس عوامل و گویه‌های مربوط به صورت زیر درآمدند:

جدول ۷. تحلیل مؤلفه‌ها، نام‌گذاری عامل‌ها و وزن‌های عاملی مربوط به هر مؤلفه

عاملها	گویهها	بارهای عاملی	واریانس عامل مشترک
برخورد بردبارانه	۶. جمله «دفع بدی با نیکی» را قبول دارم.	۰/۶۰	۰/۴۰
	۹. برخوردهای همراه با ملایمت و خوش‌خلقی در اصلاح دیگران مؤثرترند.	۰/۷۱	۰/۵۳
	۱۰. اگر در موقعیتی احساس کنم سکوتم سبب بهتر شدن حال طرف مقابل می‌شود، حتماً سکوت می‌کنم.	۰/۵۴	۰/۴۵
	۱۳. همیشه فرصت برای اصلاح دیگران وجود دارد؛ هرچند گذشته آنها سرشار از خطا (بدی) باشد.	۰/۵۶	۰/۳۹
	۱۴. با مردم نیکی کن، آن‌چنان که دوست داری با تو نیکی کنند.	۰/۶۲	۰/۴۱
	۱۵. اگر بدی دیگران را با خوبی پاسخ دهم، نقش فعالی در اصلاح رفتار آنها داشته‌ام.	۰/۷۴	۰/۶۸
	۱۶. تحمل و بردباری گرچه سخت است، ولی اثرگذارتر است.	۰/۷۳	۰/۵۸

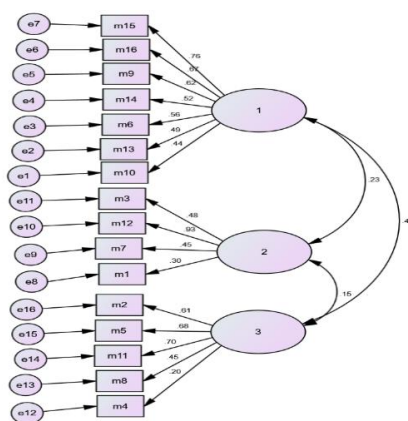
### طراحی و اعتباریابی مقیاس مدارا.../ مریم بهمانی نائینی و دیگران ۲۳

۰/۶۰	۰/۷۵	۱. زندگی در کنار کسانی که مخالف من فکر یا رفتار می‌کنند، برایم آسان نیست.	
۰/۷۲	۰/۸۱	۳. پذیرفتن عذرخواهی دیگران، به‌خاطر اشتباه‌های آن‌ها، برایم دشوار است.	گذشت نرم‌خویانه
۰/۴۶	۰/۶۰	۷. رفتار اشتباه دیگران را نمی‌توانم، به‌راحتی، فراموش کنم.	
۰/۷۰	۰/۷۴	۱۲. گذشت از خطای دیگران برایم راحت نیست.	
۰/۶۵	۰/۸۰	۲. برای تغییر رفتار نادرست دیگران، تلاش می‌کنم.	
۰/۲۶	۰/۳۸	۴. بعد از سرزنش دیگران به‌خاطر اشتباه‌شان، احساس می‌کنم می‌توانستم برخورد بهتری داشته باشم.	هدایت
۰/۶۱	۰/۷۶	۵. برایم مهم است طوری رفتار کنم که سبب اصلاح رفتار نادرست دیگران باشم.	خرمدندانه
۰/۳۳	۰/۴۴	۸. همواره به دنبال نفع رساندن به دیگران هستم؛ گرچه آنها جاهل و لجوج باشند.	
۰/۵۷	۰/۷۱	۱۱. از هر فرصت مناسبی برای هدایت دیگران استفاده می‌کنم.	

### تحلیل عاملی تأییدی

به‌منظور تأیید بیشتر این مدل، از تحلیل عاملی تأییدی استفاده گردید که نتایج به‌صورت زیر

است:



نمودار ۱. تحلیل عاملی تأییدی

همان طور که مشاهده می شود، ضرایب رگرسیونی استاندارد همه پرسش ها از ۰/۴ بیشتر است، غیر از پرسش ۱ در عامل دوم و پرسش ۴ در عامل سوم که باید حذف گردد. به منظور بررسی شاخص های برازش، از شاخص های جدول زیر استفاده گردید:

**جدول ۸. شاخص های مطلق، نسبی و ایجازی برازش مدل سه عاملی مرتبه اول**

CFI	RMSEA	AGFI	GFI	CMIN/DF
۰/۸۹	۰/۰۷	۰/۹۰	۰/۹۲	۲/۵۷

در جدول ۸، شاخص نسبت مجذور کای<sup>۱</sup> به درجه آزادی (CMIN/DF)، شاخص برازش مقایسه ای<sup>۲</sup> (CFI)، شاخص نیکویی برازش<sup>۳</sup> (GFI)، شاخص نیکویی برازش انطباقی<sup>۴</sup> (AGFI)، خطای ریشه مجذور میانگین تقریب<sup>۵</sup> (RMSEA) گزارش شده است. از آنجاکه نسبت مجذور کای به درجه آزادی مساوی ۲/۵۷ است، مدل مناسب فرض می شود؛ همچنین مقدار شاخص ریشه دوم میانگین مجذورات باقیمانده کمتر از ۰/۰۸ است (RMSEA=۰/۰۳۸) و شاخص های دیگر نیز نشان دهنده برازش قابل قبول مدل است که همگی از مدل سه عاملی مرتبه اول حمایت می کنند.

**جدول ۹. مؤلفه های نهایی و وزن های عاملی مربوط به هر مؤلفه**

عامل ها	گوبه ها	بارهای عاملی	واریانس عامل مشترک
	۶. جمله «دفع بدی با نیکی» را قبول دارم.	۰/۶۰	۰/۴۰
برخورد	۹. برخوردهای همراه با ملایمت و خوش خلقی در اصلاح دیگران مؤثرترند.	۰/۷۱	۰/۵۳
بردبارانه	۱۰. اگر در موقعیتی احساس کنم سکوتم سبب بهتر شدن حال طرف مقابل می شود، حتماً سکوت می کنم.	۰/۵۴	۰/۴۵

1. Chi square.

2. Comparative Fit Index (CFI).

3. Goodness of Fit Index (GFI).

4. Adjusted Goodness of Fit Index (AGFI).

5. Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA).

طراحی و اعتباریابی مقیاس مدارا... / مریم بهمانی نائینی و دیگران ۲۵

عاملها	گویهها	بارهای عاملی	واریانس عامل مشترک
	۱۳. همیشه فرصت برای اصلاح دیگران وجود دارد؛ هرچند گذشته آنها سرشار از خطا (بدی) باشد.	۰/۵۶	۰/۳۹
	۱۴. با مردم نیکی کن، آنچنان که دوست داری با تو نیکی کنند.	۰/۶۲	۰/۴۱
	۱۵. اگر بدی دیگران را با خوبی پاسخ دهم، نقش فعالی در اصلاح رفتار آنها داشته‌ام.	۰/۷۴	۰/۶۸
	۱۶. تحمل و بردباری گرچه سخت است، ولی اثرگذارتر است.	۰/۷۳	۰/۵۸
گذشت نرم‌خویانه	۳. پذیرفتن عذرخواهی دیگران، به‌خاطر اشتباه‌های آنها، برایم دشوار است.	۰/۸۱	۰/۷۲
	۷. رفتار اشتباه دیگران را نمی‌توانم، به‌راحتی، فراموش کنم.	۰/۶۰	۰/۴۶
	۱۲. گذشت از خطای دیگران برایم راحت نیست.	۰/۷۴	۰/۷۰
	۲. برای تغییر رفتار نادرست دیگران، تلاش می‌کنم.	۰/۸۰	۰/۶۵
هدایت خرمدانانه	۵. برایم مهم است، طوری رفتار کنم که سبب اصلاح رفتار نادرست دیگران باشم.	۰/۷۶	۰/۶۱
	۸. همواره به دنبال نفع رساندن به دیگران هستم؛ گرچه آنها جاهل و لجوج باشند.	۰/۴۴	۰/۳۳
	۱۱. از هر فرصت مناسبی برای هدایت دیگران استفاده می‌کنم.	۰/۷۱	۰/۵۷

### بحث و نتیجه گیری

پژوهش حاضر باهدف ساخت و اعتباریابی پرسشنامه مدارا انجام شد. در این پژوهش، با مطالعه دقیق کل آیات قرآن، میزان الحکمه روایات باب مدارا و حلم، لسان العرب، معجم مقاییس اللغة، مفردات الفاظ قرآن، لغت نامه دهخدا و سایر کتاب های لغت معتبر، گویه های مربوط به مدارا استخراج و مقیاس مدارا ساخته شد. نتایج تحلیل عاملی اکتشافی نشان داد، سه عامل در این مقیاس شکل گرفته اند که مبتنی بر مفهوم مدارا و نظر متخصصان عامل اول، برخورد بردبارانه؛ عامل دوم، گذشت نرم خوینانه و عامل سوم، هدایت خردمندانه نام گذاری شد؛ همچنین تحلیل عاملی تأییدی برازش این ساختار سه عاملی را مورد تأیید قرار داد. برخورد بردبارانه اولین عامل از مقیاس مدارا با هفت گویه و آلفای کرونباخ ۰/۷۸، ۵۷/۲۳٪ از واریانس کل را تبیین می کند. هنگامی که عقل بر وجود انسان حاکم می شود، او را بردبار می گویند. انسان بردبار در مواجهه با موقعیت آزاردهنده و محرک خشم، به راحتی و سهولت و با نهایت عقل و درایت، موقعیت را بررسی می کند و خشونت را لازم نمی بیند (سید رضی، ۱۳۸۳، نامه ۶۹).

لذا بردباری تحمل برخاسته از دانش است (محمدی ری شهری، ۱۳۷۸، ج ۳، ح ۱۲۹۲). همان طور که در مقدمه، گفته شد، مدارا شیوه پسندیده سازش با مخالفان است؛ از این رو، برخورد بردبارانه لازمه مدارا است؛ در واقع، بردباری مانند مانعی در برابر آسیب ها عمل می کند (محمدی ری شهری، ۱۳۷۸، ج ۳، ح ۱۲۸۶) و سبب دفع رفتار جاهلانۀ نادان می شود (محمدی ری شهری، ۱۳۷۸، ج ۴، ح ۱۶۳۸).

گام اول در مدارا این است که وقتی انسان با مخالفت یا خطایی روبرو می شود، خشم خود را کنترل کند (محمدی ری شهری، ۱۳۷۸) کنترل خشم نشانه توانایی چنین انسانی است (محمدی ری شهری، ۱۳۷۸، ج ۳، ح ۱۲۸۸). بردباری بهتر از هر یار و یاور می باشد زیرا با رعایت چنین موقعیتی یاری رسان است (محمدی ری شهری، ۱۳۷۸، ج ۳، ح ۱۲۸۶)، زیرا باعث صلح و آشتی میان دو فرد می شود (محمدی ری شهری، ۱۳۷۸، ج ۳، ح ۱۲۹۰).

## طراحی و اعتباریابی مقیاس مدارا.../ مریم بهانی نائینی و دیگران ۲۷

و به این ترتیب، روابط میان فردی سالم و ثمربخش که تضمین کننده سلامت اجتماعی است، شکل می گیرد؛ بنابراین مدارا شاخص مهمی برای سلامت اجتماعی است.

تیغ حلم از تیغ آهن تیزتر

بل ز صد لشکر ظفرانگیزتر

(مولانا، ۱۳۷۸)

گام دوم در مدارا، گذشت نرم خویانه نامیده شد که پس از انجام تحلیل عاملی تأییدی و حذف گویه اول از این عامل، با سه گویه و آلفای کرونباخ  $0/61$  از همسانی درونی در سطح مطلوب برخوردار است و  $47/18\%$  از واریانس کل را تبیین می کند. در تبیین حذف گویه اول، می توان گفت، با توجه به اینکه گذشت به معنی صرف نظر کردن، بخشیدن، عفو کردن (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۲، ص. ۱۸۹۹۳) و گذشت نرم خویانه، بخشیدن توأم با مهربانی و ملامت است، محتوای این گویه (زندگی در کنار کسانی که مخالف من فکر یا رفتار می کنند، برایم آسان نیست) ممکن است کمتر تحت تأثیر بخشش و گذشت باشد؛ زیرا ممکن است فردی در کنار مخالفان خود منفعلانه زندگی کند، به این معنا که به تفاوتها و خطاهای دیگران بی توجه باشد که در این صورت نقش گذشت و در پی آن مدارا در این شرایط، کم رنگ خواهد بود.

اشنایدر و لویز<sup>۱</sup> (۲۰۰۲) در کتاب معنویت و روانشناسی مثبت می نویسند: «افراد تمایل دارند در روابط میان فردی، رفتار منفی را با رفتارهای منفی تر مقابله نمایند. سپس فرد خاطی احساس می کند که عکس العمل بیش از عمل او بوده و باید مجدداً تلافی کند؛ بنابراین، چرخه معیوبی از انتقام جویی به وجود می آید که تهدید کننده سلامت اجتماعی است. یکی از مکانیزمهایی که این چرخه را قطع می کند، گذشت است.»

گذشت یکی از مؤلفه های سلامت اجتماعی است (پسندیده، ۱۴۰۰). گذشت نرم خویانه، بخشیدن توأم با مهربانی و ملامت است. امام صادق (ع) می فرماید: «هر که در کارهای خود

---

1. Snyder & Lopez.

ملايمت داشته باشد، به آنچه از مردم می‌خواهد، دست می‌یابد.» (محمدي ری‌شهری، ۱۳۷۸، ج ۵، ح ۲۱۱۰)

هدایت خردمندانۀ سومین عاملی است که در تحلیل عاملی اکتشافی مقیاس مدارا، به دست آمد. گویۀ شماره ۴، به دلیل کم بودن ضریب اثرگذاری هدایت خردمندانۀ برآن، حذف گردید. آلفای کرونباخ ۰/۶۵ نشان از همسانی درونی چهار گویۀ ای دارد که این خرده‌مقیاس را تشکیل می‌دهند و ۱۶/۱۰٪ از واریانس کل را تبیین می‌کنند. هدایت از ریشۀ هَدَى گرفته شده است. «هدی» به معنای دلالت و راهنمایی از روی لطف (راغب اصفهانی، ۱۳۷۱، ص. ۸۳۵)، راهنمایی از روی لطف، به‌گونه‌ای که رساننده به مطلوب و مقصود باشد (ابن فارس ابن زکریا، ۲۰۰۸، ج ۱، ص. ۴۰۵؛ مصطفی، زیات، عبدالقادر و نجار، ۱۳۸۳، ج ۸، ص. ۱۹۶) و راهنمایی به راه رشد (شیخ طوسی، ۱۴۰۹، ص. ۴۱) است. خرد در لغت به معنای عقل (تبریزی، ۱۳۶۲، ص. ۷۲۹)، دریافت، ادراک، تدبیر، فراست، هوش و دانش (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۷، ص. ۹۶۶۴) است. معنای اصلی عقل و خرد صلاح و فساد در زندگی و رفتار بر اساس آن است؛ بنابراین، خردمندی قوی‌ترین وسیله‌ای است که انسان را از انحراف حفظ می‌کند (مصطفوی، ۱۳۶۹، ج ۸، ص. ۱۹۶).

در تبیین احتمالی حذف گویۀ چهارم از این عامل، می‌توان گفت، محتوای گویۀ (بعد از سرزنش دیگران احساس می‌کنم می‌توانستم برخورد بهتری داشته باشم) با هدایت خردمندانۀ سازگاری ندارد؛ درواقع، کسی که به این مرحله از مهارت مدارا دست یافته باشد، می‌تواند از روی لطف و با درایت و فراست، هدایتگر دیگران باشد؛ بنابراین، چنین فردی کمتر ممکن است زبان به سرزنش دیگری بگشاید.

درنتیجه، مفهوم مدارا به‌عنوان یک کلان‌مفهوم، بیانگر طیفی از شیوه‌های رفتار در برابر اندیشه و رفتار مخالف است که از بردباری شروع می‌شود و به راهنمایی و هدایت خردمندانۀ ختم می‌شود؛ بنابراین، در اولین سطح از مدارا، فرد در برابر خطای فردی دیگر، صبر و تحمل پیشه کرده و خشم خود را کنترل می‌کند؛ ولی ممکن است خطای او را فراموش نکرده و از



## طراحی و اعتباریابی مقیاس مدارا.../ مریم بهمانی نائینی و دیگران ۲۹

آن گذشت نکند. در سطح بالاتر، مداراگر اشتباه دیگری را بخشیده و عذرخواهی او را می‌پذیرد؛ اما برنامه‌ای برای هدایت او ندارد. در سومین و بالاترین سطح از مدارا، فرد نه تنها خشم خود را کنترل می‌کند و خطای دیگری را می‌بخشد که در جستجوی اثرگذارترین روش برای اصلاح اوست؛ بنابراین هر سطح از مدارا با دو سطح دیگر در تعامل است و در واقع، هر سطح پیش‌نیاز سطح بالاتر است. لازمه تحقق مدارا گسترش توانایی‌ها و مهارت‌های بردباری، گذشت و خردمندی است؛ در واقع، مدارا کردن با مردم ثمره و نتیجه خردمندی است (محمدی ری‌شهری، ۱۳۷۸، ج ۴، ح ۵۵۰۳).

همان‌طور که مشاهده می‌شود، برخورد بردبارانه بیشترین سهم و هدایت خردمندانه کمترین سهم را در واریانس کل دارد. در تبیین این مطلب، باید گفت، بردباری پایین‌ترین سطح از مدارا است و بنابراین افراد بیشتری ممکن است به این ویژگی دست یافته باشند؛ اما از این میان، فقط تعدادی به توانایی و مهارت گذشت رسیده و می‌توانند خطای دیگری را فراموش کنند و به همین ترتیب، از میان افرادی که در سطح دوم مدارا قرار دارند، فقط گروهی به سطح هدایت خردمندانه می‌رسند؛ به این معنا که دغدغه اصلاح دیگران را دارند؛ بنابراین، سهم این خرده‌مقیاس در تبیین واریانس کل، کمترین و سهم خرده‌مقیاس بردباری بیشترین است.

همان‌گونه که در قسمت بیان مسئله گفته شد، خجسته‌مهر و همکاران (۱۳۹۹) مقیاسی برای سنجش مدارا در روابط همسران ساخته‌اند که دو خرده‌مقیاس آن، یعنی «کنترل هیجانی» و «احسان و گذشت نسبت به همسر»، به ترتیب، قدری هم‌پوشانی با دو خرده-مقیاس «برخورد بردبارانه» و «گذشت نرم‌خویانه» از مقیاس حاضر دارند که با توجه به مبنای اسلامی و ایرانی بودن هر دو مقیاس، بدیهی است. اما مقیاس مدارا در روابط همسران، فقط برای سنجش مدارای زوجین کاربرد دارد؛ در حالی که مقیاس حاضر برای همه افراد بزرگسال قابل اجراست.

پسندیده در پژوهش پیرامون الگوی ابعاد سلامت اجتماعی در منابع اسلامی، نشان داد که مدارای اجتماعی، بردباری، گذشت و اصلاح‌گری از خرده مؤلفه‌های سلامت اجتماعی هستند. همچنین وی در پژوهشی دیگر با عنوان «موقعیت‌های سلامت اجتماعی در منابع اسلامی»، مفاهیم مدارا، گذشت و بردباری را از مفاهیم سلامت اجتماعی برشمرده است (پسندیده، ۱۴۰۰).

باتوجه به آنچه درباره معنای واژه مدارا گفته شد، بردباری، گذشت و مدارا زمانی معنا پیدا می‌کند که انسان توانایی خشونت، مقابله به مثل و انتقام گرفتن را دارد، اما به التزام اخلاق و باهدف دفع ضرر و در سطحی بالاتر، باهدف هدایت فرد خطاکار، خشم خود را فرو برده و مدارا می‌کند (محمدی ری‌شهری، ۱۳۷۸، ج ۳، ح ۱۲۹۰).

در مدارا، حقیقت قربانی نمی‌شود، بلکه امید دستیابی به حقیقت وجود دارد. انسان از حق شخصی خود به نفع جامعه و از حقوق مادی برای بقای حقیقت، آزادی و عدالت سرمایه‌گذاری می‌کند و این ویژگی انبیا الهی است. همان‌گونه که پیامبر اسلام (ص) فرمودند: «ما پیامبران به مدارا با مردم فرمان داده شده‌ایم؛ همان‌طور که به برپاداشتن واجبات فرمان داده شده‌ایم» (کلینی، ۱۳۸۹، ج ۳، ص ۲۳۸)؛ بنابراین، مدارا روش و سیره پیامبران الهی در جوامع بشری و برای هدایت انسان‌ها بوده است.

بررسی و مطالعه شیوه زندگی پیشوایان ادیان الهی سرشار از این‌گونه رفتارها است. آنان تا جایی که مدارا موجب آسیب به حقیقت و حقوق جامعه نمی‌شد، همواره در برابر خطای دیگران با مدارا رفتار می‌کردند. استفاده درست و به‌جا از مدارا در بهبود روابط اجتماعی، نقش مهم و اساسی دارد، مانع قطع روابط و کینه‌ورزی می‌شود و دشمنی‌ها را به دوستی تبدیل می‌کند (محمدی ری‌شهری، ۱۳۷۸، ج ۳، ص ۱۲۹۰) و زمینه را برای اصلاح رفتار و اندیشه نادرست فراهم می‌کند.

سلامت اجتماعی برای رشد و خودشکوفایی فرد و جامعه ضروری است (شریعتی سرچشمه و رحیم‌پور ازغدی، ۱۴۰۱)، بر ساختار مغز و در نتیجه عملکرد شناختی تأثیر دارد

### طراحی و اعتباریابی مقیاس مدارا.../ مریم بهمانی نائینی و دیگران ۳۱

(Isabelle et al, 2021) و به طور کلی، بُعد مهمی از سلامتی است که بر سایر ابعاد سلامتی اثر گذار است و بی توجهی به آن زمینه ساز افزایش آسیب های روانی و جسمی است؛ بنابراین، مدارا یک مهارت میان فردی است که می تواند در برنامه های آموزشی مهارت های زندگی، مدنظر قرار گیرد و سطح سلامت اجتماعی را در جامعه افزایش دهد.

از آنجاکه جامعه آماری این پژوهش دانشجویان دانشگاه های شهر مشهد بودند، تعمیم یافته های آن به سایر جوامع باید با احتیاط انجام شود. همچنین بررسی روایی و پایایی مقیاس مدارا در گروه هایی غیر از دانشجویان و در فرهنگ های مختلف در پژوهش های آتی، پیشنهاد می گردد. باتوجه به اهمیت نظام خانواده، مناسب است که بررسی ویژگی های روان سنجی مقیاس مدارا در میان اعضای خانواده و به ویژه زوجین در پژوهش های بعدی، مورد توجه قرار گیرد.

### سپاسگزاری

نویسندگان بر خود لازم می دانند از مجموعه کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، به ویژه کتابخانه تخصصی قرآن و علوم حدیث و همچنین پژوهشکده آستان قدس رضوی، به خاطر تأمین منابع و ایجاد فضا برای نگارش این پژوهش صمیمانه تشکر و قدردانی کنند.

### منابع

- قرآن کریم (۱۹۸۵). (مهدی الهی قمشه ای، مترجم). تهران: مؤسسه جهانی خدمات اسلامی.
- ابن فارس بن زکریا، احمد (۲۰۰۸). معجم مقاییس اللغه (جلد ۱). بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۹۸۵). لسان العرب (جلد ۱). بیروت: ادب الحوزه.
- آشنایدر، سی آر و لوپز، شین جی (۲۰۰۲). معنویت و روان شناسی مثبت. (مهرداد کلانتری، سیده راضیه طبائیان، الهام آقایی و پری ناز سجادیان، مترجمان). اصفهان: کنکاش.
- انصاری، محمدعلی (۱۳۹۵). وادی مهر. مشهد: بیان هدایت نور.
- انصاری، محمدعلی (۱۳۹۹). مشکات (جلد ۸). مشهد: بیان هدایت نور.
- آهنگرزاده رضایی، سهیلا و رسولی، مریم (۱۳۹۴). بررسی ویژگی های روان سنجی نسخه فارسی مقیاس تاب آوری کانر - دیویدسون در نوجوانان مبتلا به سرطان. مجله دانشکده پرستاری و مامایی ارومیه، ۹(۱۳)، ۷۳۹-۷۴۷.

۳۲ فصلنامه علمی علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، دوره ۱۲، شماره ۲۷، زمستان ۱۴۰۳

بنیسی، پریناز (۱۳۹۸). اثربخشی آموزش راهبردهای خودتنظیمی بر تاب‌آوری و سازگاری دانش‌آموزان با اختلال یادگیری. *نشریه توانمندسازی کودکان استثنایی*، ۱۰ (۱)، ۱۰۷-۱۱۵.  
پسندیده، عباس (۱۴۰۰). الگوی ابعاد سلامت اجتماعی در منابع اسلامی. *نشریه فرهنگ و ارتقای سلامت*، ۵ (۱)، ۸۸-۹۶.

پسندیده، عباس (۱۴۰۰). موقعیت‌های سلامت اجتماعی در منابع اسلامی. *نشریه فرهنگ و ارتقای سلامت*، ۵ (۲)، ۲۳۷-۲۴۶.

تبریزی، محمدحسین (۱۳۶۲). *برهان قاطع*. تهران: امیر کبیر.  
جلایان بخشنده، وجیهه؛ قاسمی، وحید و ایمان، محمدتقی (۱۳۹۷). تدوین و سنجش‌پذیری مقیاس مدارای اجتماعی مبتنی بر نظریه ساخت‌یابی گیدنز. *دوفصلنامه پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر*، ۷ (۱۲)، ۱۶۰-۱۳۵.

خجسته مهر، رضا؛ داتلی بگی، مژگان و عباس‌پور، ذبیح‌اله (۱۳۹۹). ساخت و اعتباریابی مقیاس مدارا در روابط همسران". *فصلنامه روان‌شناسی معاصر*، ۱۵ (۱)، ۱۳-۲۷.

خوش‌رو، زهره؛ خلیلی رحمانی، احسان و ترکمان، فرح (۱۴۰۲). مدل‌یابی شادابی اجتماعی بر اساس حمایت و سلامت اجتماعی با میانجی‌گری رضایت از زندگی در معلمان. *انجمن جامعه‌شناسی آموزش و پرورش ایران*، ۹ (۱)، ۵۳-۶۴.

دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). *لغت نامه دهخدا*، (۱۵ ج). تهران: دانشگاه تهران.  
راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۳۷۱). *مفردات الفاظ قرآن*. دمشق: دارالقلم.  
سعدی شیرازی، ابومحمد مشرف‌الدین (۱۳۹۳). *گلستان*، (غلامحسین یوسفی، مصحح). تهران: خوارزمی.

سید رضی (۱۳۸۳). *نهج‌البلاغه*، (سید جعفر شهیدی، مترجم). مشهد: به نشر.  
شریعتی سرچشمه، منصوره و رحیم‌پور ازغدی، طاهره (۱۴۰۱). بررسی نظریه ابعاد سلامت اجتماعی کبیز با رویکرد قرآنی. *نشریه سبک زندگی اسلامی*، ۶ (۴)، ۳۹-۴۶.

صاحب ابن عباد، اسماعیل (۲۰۱۰). *المحیط فی اللغة*، (جلد ۳). بیروت: دارالکتب العلمیه.  
صاحبی، علی؛ اصغری، محمدجواد و سالاری، راضیه سادات. (۱۳۸۴). اعتباریابی مقیاس افسردگی، اضطراب و تنیدگی (DASS-21) برای جمعیت ایرانی. *فصلنامه روان‌شناسان ایرانی*، ۱ (۴)، ۳۶-۵۴.

### طراحی و اعتباریابی مقیاس مدارا.../ مریم بهمانی نائینی و دیگران ۳۳

طباطبایی، فاطمه (۱۳۹۵). نقش مدارا در تعالی انسان و جامعه (سلوک فردی و اجتماعی) با رویکردی به اندیشه عرفانی و رفتار سیاسی امام خمینی<sup>(ره)</sup>. *پژوهشنامه متین*، ۱۸ (۷۳)، ۱۰۹-۱۲۵.

طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۹). *التبیان فی تفسیر القرآن*. بیروت: دارالاحیاء التراث العربی. عبدی، فاطمه؛ بنی جمالی، شکوه السادات؛ احدی، حسن و کوشکی، شیرین (۱۳۹۸). بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس تاب‌آوری در زنان مبتلا به سرطان پستان. *فصلنامه پژوهش در سلامت روان‌شناختی*، ۱۳ (۲)، ۸۱-۹۹.

غفوری، سحر؛ زندی پور، طیبه و حسینیان، سیمین (۱۳۹۸). اثربخشی مشاوره گروهی مبتنی بر رویکرد روان‌شناختی مثبت‌نگر فریش بر تقویت تاب‌آوری خانواده. *فصلنامه فرهنگی- تربیتی زنان و خانواده*، ۱۴ (۴۷)، ۱۰۵-۱۲۷.

کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۸۹). *اصول کافی*، (احمد بانپور، مترجم). مشهد: راز توکل. محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۷۸). *میزان الحکمه*، (ج. ۱۵). قم: دارالحدیث. مدیری، فاطمه؛ سفیری، خدیجه و منصوریان، فاطمه (۱۳۹۷). بررسی سلامت اجتماعی و عوامل اثرگذار بر آن. *فصلنامه علمی-پژوهشی توسعه اجتماعی*، ۲ (۱۲)، ۷-۲۸. مصطفوی، حسن (۱۳۶۹). *التحقیق فی کلمات القرآن*، (جلد ۸). تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد. مصطفی، ابراهیم؛ حسن الزیات، احمد؛ عبدالقادر، حامد و نجار، محمدعلی (۱۳۸۳). *المعجم الوسیط*. قاهره: مکتبه الشروق الدولیه.

مولانا، جلال الدین (۱۳۷۹). *مثنوی معنوی*، (رینولد الین نیکلسون، مصحح). تهران: سخن. میری، هانیه سادات؛ ذوالقدر، خدیجه و قاسمی، عاصمه (۱۴۰۰). فراتحلیل سلامت اجتماعی زنان سرپرست و غیر سرپرست خانوار و تأثیر حمایت اجتماعی بر سلامت آن‌ها (مورد مطالعه: شهر مشهد). *نشریه علمی روان‌شناسی اجتماعی*، ۹ (۶۱)، ۴۳-۵۸. نامدار، راضیه و حقیقی، زهرا (۱۴۰۰). واکاوی اثر سرمایه اجتماعی بر سلامت اجتماعی در خانوارهای روستایی. *فصلنامه علمی روستا و توسعه*، ۲۵ (۹۸)، ۶۵-۸۷.

Coker, A.O., Coker, O.O., & Sanni, D. (2018). Psychometric Properties of the 21-item Depression Anxiety Stress Scale (DASS-21). *African Research Review*, 12(2): 135-142.

Hendriks, T., Schotanus-Dijkstra, M., Hassankhan, A., Sardjo, W., Graafsma, T., bohlmeijer, E., & Jong, J. (2019). Resilience and Well-being in the Caribbean: Findings from a Randomized Controlled Trial of a Culturally Adapted Multi-Component Positive Psychology Intervention. *Positive psychology*, 15(2), 238-253. <https://doi.org/10.1080/17439760.2019.1590624>

- Isabelle, F., Van der Velpen, J. F., Melis, R. J. F., Perry, M., Vernooij-Dassen, M. J. F., Ikram, M. A., & Vernooij, M. W. (2021). Social Health Is Associated With Structural Brain Changes in Older Adults: The Rotterdam Study. *Biological Psychiatry: Cognitive Neuroscience and Neuroimaging*, 7, 659-668.
- Masten, A. S. (2018). Resilience Theory and Research on Children and Families: Past, Present, and Promise. *Journal of Family Theory & Review*. 10(1), 12–31.
- Simon, B., Eschert, S., Schaefer, C. D., Reininger, K. M., Zitzmann, S., & Smith, H. J. (2019). Disapproved, but Tolerated: The Role of Respect in Outgroup Tolerance. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 45(3), 406-415. <https://doi.org/10.1177/0146167218787810>
- Skalski, J. E., & Aanstoos, C. (2023). The Phenomenology of Change Beyond Tolerating. *Journal of Humanistic Psychology*, 63(5), 660-681. <https://doi.org/10.1177/0022167819830782>
- Walzer, M. (1997). *On toleration*. New Haven, MA: Yale University Press.
- Wittenberg, R. T. (2019). *The Psychology of Tolerance* (eBook). Available <https://link.springer.com/book/10.1007/978-981-13-3789-5>  
[www.unesco.org](http://www.unesco.org)

پیوست الف. مقیاس مدارا بر اساس آموزه‌های اسلامی

گویه‌ها	همیشه	بیشتر اوقات	گاهی	به ندرت	هیچ وقت
۱ برای تغییر رفتار نادرست دیگران تلاش می‌کنم.	۴	۳	۲	۱	۰
۲ پذیرفتن عذرخواهی دیگران، به‌خاطر اشتباهات‌شان، برایم دشوار است.	۰	۱	۲	۳	۴
۳ برایم مهم است، طوری رفتار کنم که سبب اصلاح رفتار نادرست دیگران باشم.	۴	۳	۲	۱	۰
۴ جمله «دفع بدی با نیکی» را قبول دارم.	۴	۳	۲	۱	۰
۵ رفتار اشتباه دیگران را نمی‌توانم، به‌راحتی، فراموش کنم.	۰	۱	۲	۳	۴
۶ دیگران هستم؛ گرچه آنها جاهل و لجوج باشند.	۴	۳	۲	۱	۰

طراحی و اعتباریابی مقیاس مدارا.../ مریم بهمانی نائینی و دیگران ۳۵

گویه‌ها	همیشه	بیشتر اوقات	گاهی	به ندرت	هیچ وقت
۷	۴	۳	۲	۱	۰
برخوردهای همراه با ملایمت و خوش خلقی در اصلاح دیگران مؤثرترند.					
۸	۴	۳	۲	۱	۰
اگر در موقعیتی احساس کنم، سکوت من سبب بهتر شدن حال طرف مقابل می‌شود، حتماً سکوت می‌کنم.					
۹	۴	۳	۲	۱	۰
از هر فرصت مناسبی برای هدایت دیگران استفاده می‌کنم.					
۱۰	۰	۱	۲	۳	۴
گذشت از خطای دیگران برایم راحت نیست.					
۱۱	۴	۳	۲	۱	۰
همیشه فرصت برای اصلاح دیگران وجود دارد؛ هرچند گذشته آنها سرشار از خطا (بدی) باشد.					
۱۲	۴	۳	۲	۱	۰
با مردم نیکی کن، آن‌چنان که دوست داری با تو نیکی کنند.					
۱۳	۴	۳	۲	۱	۰
اگر بدی دیگران را با خوبی پاسخ دهم، نقش فعالی در اصلاح رفتار آنها داشته‌ام.					
۱۴	۴	۳	۲	۱	۰
تحمل و بردباری گرچه سخت است؛ ولی اثرگذارتر است.					